

Περί ζώων

ΜΕ ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ

Άννα Α. Λυδάκη & Γιάννης Ν. Μπασκόζος
επιμέλεια έκδοσης

53

κείμενα
για τη
φιλοζωία

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Περί ζώων**
ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: Άννα Α. Λυδάκη και Γιάννης Ν. Μπασκόζος
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Μαρία Μπανούση
ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χρυσούλα Μπουκουβάλα
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά
ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Ι. Πέππας ΑΒΕΕ
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Κωνσταντίνα Παναγιώτου & ΣΙΑ Ο.Ε.

© Ακρίβος Κ., Αλεβιζάκη Π., Βαλτινός Θ., Βαρβούνης Μ., Βασιλικός Β., Best St., Βίδος Κ., Γανωτή Μ., Γεωργόπουλος Α., Γεωργουσόπουλος Κ., Γιαντσή Ν., Δήμου Ν., Διαμαντής Π., Jamieson D., Ζαφειράτος Γ., Ζηζιούλας Ι., Ζουμπουλάκης Γ., Καπλάνογλου Μ., Καραγεωργάκης Στ., Καραμανλίδης Α., Καρουζάκη Δ., Κήκου Όλ., Κονομάρα Λ., Λαμπρέλλης Δ., Λουκάκη Κ., Λυδάκη Α., Μαυρουδής Κ., Μελετιάδης Χ., Μερακλής Μ., Μηνακούλη Ρ., Μπασκόζος Γ., Μποτετζάγιας Ι., Παπαδάκη Λ., Παπαδημητρίου Ε., Παπαϊωάννου Λ., Παπανικολάου Έ., Παπαρίζος Α., Πλασσαρά Κ., Πλατής Ν., Πούκνερ Β., Πρωτοπαπαδάκης Ε., Regan T., Singer P., Σκαμπαρδώνης Γ., Σκαρπέλος Γ., Στεφανίδης Μ., Τάσιος Θ., Τριβιζάς Ε., Φραντζεσκάκης Γ., Χαλκιά Α., Χαραλαμπίδης Ν., Χούκλη Μ., Χριστοδούλου Μ., Χρονάς Γ., 2011
© Εικόνες εξωφύλλου: 123RF STOCK PHOTOS
© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2011

Πρώτη έκδοση: Ιούνιος 2011

ISBN 978-960-496-254-9

Τυπώθηκε σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτίου.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.
Έδρα: Τατοΐου 121
144 52 Μεταμόρφωση
Βιβλιοπωλείο: Μαυρομικάλη 1
106 79 Αθήνα
Τηλ.: 2102804800
Telefax: 2102819550
www.psichogios.gr
e-mail: infopsichogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.
Head office: 121, Tatoiou Str.
144 52 Metamorfossi, Greece
Bookstore: 1, Mavromichali Str.
106 79 Athens, Greece
Tel.: 2102804800
Telefax: 2102819550
www.psichogios.gr
e-mail: infopsichogios.gr

Περί ζώων

ΜΕ ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ

Άννα Α. Λυδάκη & Γιάννης Ν. Μπασκόζος
επιμέλεια

53

κείμενα
για τη
φιλοζωία

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ ΔΙΑΘΕΤΟΥΝ

0,10 €

ΑΠΟ ΚΑΘΕ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥΣ
ΣΕ ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΙΣ ΣΚΟΠΟΥΣ
ΓΙΑ ΟΛΟ ΤΟ 2011

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Άννα Α. Λυδάκη, <i>Συνηγορία των ζώων</i>	11
---	----

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ Εικόνες ζωής

1. ΣΤΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Θανάσης Βαλτινός, <i>Ειδύλλιο</i>	19
Μιχάλης Γ. Μερακλής, <i>Οι άνθρωποι και τα ζώα</i>	20
Κώστας Μαυρουδής, <i>Η αθανασία των σκύλων (Οκτώ σύντομες αφηγήσεις)</i>	26
Νίκος Δ. Πλατής, <i>Περί της άγριας Φύσης των πόλεων ο λόγος!</i>	34
Παναγιώτης Διαμαντής, <i>«Πού πάνε οι αδέσποτοι σκύλοι της πόλης;» «Μα φυσικά στη δουλειά τους!»</i>	39
Γιώργος Σκαμπαρδώνης, <i>Ο Σποκ της Αερολέσχης</i>	44
Άγγελος Σικελιανός, <i>Ιερά Οδός</i>	49

2. ΟΙ ΣΥΝΤΡΟΦΟΙ

Νίκος Δήμου, <i>Τα ζώα και ο παράδεισος</i>	53
Κώστας Γεωργουσόπουλος, <i>Γιατί δεν μιλούν τα σκυλιά</i>	57
Ευγένιος Τριβιζάς, <i>Τρεις αλεπούδες και μια πασχαλίτσα</i>	61
Κοσμάς Βίδος, <i>Όσα μου 'μαθε η Μπίλαινα</i>	65
Βασίλης Βασιλικός, <i>Τρία με δύο πόδια, τρία με τέσσερα...</i>	68
Λίνα Παπαδάκη, <i>Η εξέγερση των ζώων</i>	72
Γιώργος Χρονάς, <i>Ο Τζόνι και τα ετεροθαλή αδέρφια του</i>	75
Μιχάλης Γκανάς, <i>Το σκυλί</i>	77

3. ΟΙ ΘΕΡΑΠΕΥΤΕΣ

Πόπη Αλεβιζάκη, <i>Τα ζώα συντροφιάς στην ανθρώπινη κοινωνία</i>	79
Λουκάς Παπαϊωάννου, <i>Βλέποντας με τα μάτια ενός φίλου</i>	85
Κατερίνα Λουκάκη, <i>Ζώα σύντροφοι-θεραπευτές στις δύσκολες ώρες</i>	90
Δήμητρα Καρουζάκη, <i>Άνθρωπος και άλογο: μια σχέση εμπιστοσύνης</i>	98
Όμηρος, <i>Ιλιάδα</i>	102

4. ΣΤΗ ΓΗ, ΣΤΟ ΝΕΡΟ, ΣΤΟΝ ΑΕΡΑ...

Αλέξανδρος Γεωργόπουλος, <i>Γιατί να διασώσουμε τα μεγάλα ζώα της άγριας πανίδας;</i>	104
Κατερίνα Πλασσαρά, <i>Τα ελληνικά ζώα στον δρόμο της εξαφάνισης</i>	113
Αλέξανδρος Καραμανλίδης, <i>Για την αρκούδα και τον λύκο... Το μέλλον των σαρκοφάγων της Ελλάδας σε κομβικό σημείο</i>	119
Αλεξάνδρα Χαλκιά, <i>Σχετικά με τις αρχαίες χελώνες του Κόλπου και τα... ανθρώπινα έμβρυα</i>	126
Νίκος Χαραλαμπίδης, <i>Φάλαινες: από χθες μέχρι σήμερα, ίσως όμως δίχως αύριο</i>	130
Μαρία Γανωτή, <i>Περίθαλψη άγριων ζώων – κάποια σημεία</i>	139
Δημήτρης Λαμπρέλλης, <i>Το βλέμμα, η φωτογραφία, τα πουλιά. Μια δοκιμή σχετικά με την εκδίπλωση των αυθεντικών παιχνιδιών μεταξύ του ανθρώπου και της φύσης</i>	143
Σαρλ Μπωντλαίρ, <i>Άλμπατρος</i>	151

5. Ο ΕΓΚΛΕΙΣΜΟΣ

Γιώργος Φραντζεσκάκης, <i>Ο χαμένος κρίκος της ανθρώπινης υπερηφάνειας ή «argumentum ad populum»</i>	153
Ρόζα Μηννακούλη & Μάριζα Χριστοδούλου, <i>Ζωολογικοί κήποι, ζωολογικά πάρκα, θαλάσσια πάρκα, δελφινάρια, ερπετάρια, ενυδρεία</i>	159
Μαρία Χούκλη, <i>Τηλε-θέαμα ή τηλε-θύμα;</i>	170
Σταύρος Καραγεωργάκης, <i>Πειραματόζωα. Εκεί που σταματά η επιστημονική έρευνα κι αρχίζει η ηθική</i>	172
Όλγα Κήκου, <i>Σπισισμός και παραγωγικά ζώα</i>	179
Λίλα Κονομάρα, <i>Ένα τυχερό γατί</i>	185
Αλέξανδρος Μπάρας, <i>«Λέων Αφρικανικός»</i>	190

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Δημιουργίες

1. ΛΑΪΚΑ ΔΡΩΜΕΝΑ, ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ

Βάλτερ Πούχνερ, <i>Λατρεία και φόβος. Πολιτισμολογικές σημειώσεις για μian αμφίσημη σχέση</i>	195
Νικολέττα Γιαντσή, <i>Ο Μονόκερως, το «Ζωολόγιο του έρωτα» και άλλα για τα ζώα του Μεσαίωνα</i>	204
Χάρης Ν. Μελετιάδης, <i>Το σκαθάρι του μύθου και άλλα φανταστικά ζώα</i>	208
Μαριάνθη Καπλάνογλου, <i>Ο κόσμος των ζώων και η ζωολογία των ελληνικών μαγικών παραμυθιών</i>	213
Ελάφι και ήλιος (δημοτικό)	223

2. ΤΕΧΝΗΣ ΕΡΓΑ ΚΑΙ... ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

Μάνος Στεφανίδης, <i>Γύπες, άλογα, τσακάλια κι άλλες ιστορίες</i>	225
Γιάννης Ν. Μπασκόζος, «... ανήσυχη σαν την ακύμαντη θάλασσα». Συγγραφείς και γάτες	232
Γιάννης Ζουμπουλάκης, <i>Ένας γάτος, μια ταινία...</i>	238
Γιάννης Σκαρπέλος, «... εκείνα που παραδέρνουν σαν παλαβά»	241
Γιώργος Ζαφειράτος, <i>Η εικονική πραγματικότητα</i>	247
Κ.Π. Καβάφης, <i>Σπίτι με κήπον</i>	251

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Προς μια νέα ηθική

1. «ΕΚ ΤΗΣ ΓΗΣ ΠΑΝΤΑ ΤΑ ΖΩΑ»

μ. Ιωάννης Ζηζιούλας, <i>Ο άνθρωπος και τα ζώα στην παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας</i>	255
Θεοδόσης Π. Τάσιος, <i>Οι σύντροφοί μας στο σκάνδαλον της ζωής</i>	262
Μανώλης Γ. Βαρβούνης, <i>Ζώα που μίλησαν με τον θεό. Ελληνικές λαϊκές, θρησκευτικές παραδόσεις</i>	268
Αντώνης Παπαρίζος, <i>Το όνειρο του ζώου που σκέπτεται...</i>	276
Κώστας Ακριβός, <i>Τα παρ' ανθρώποις δυνατά</i>	281

2. ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΖΩΩΝ

Ιωσήφ Μποτετζάγιας, <i>Η φύση στο δικαστήριο</i>	283
--	-----

Ευθύμης Παπαδημητρίου, <i>Για τα δικαιώματα των ζώων</i>	290
Ευάγγελος Δ. Πρωτοπαπαδάκης, «Δικαιώματα των ζώων: Υπάρχει κάτι τέτοιο;»	295
Έλενα Παπανικολάου, <i>Κακοποίηση ζώων: αντιαισθητική ή ανήθικη πράξη;</i>	301
Dale Jamieson, <i>Τα δικαιώματα των ζώων και οι αξιώσεις της φύσης</i>	304
Τεντ Χιουζ, <i>Το ουρλιαχτό των λύκων</i>	324

3. ΒΑΖΟΝΤΑΣ ΤΕΛΟΣ ΣΤΗΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΩΝ-ΜΙΑΣ-ΖΩΗΣ

Steve Best, <i>Τα δικαιώματα των ζώων και η ηθική πρόοδος: ο αγώνας για την ανθρώπινη εξέλιξη</i>	327
Tom Regan, <i>Δικαιώματα των ζώων και περιβαλλοντική ηθική</i>	339
Αδδαίος, ποίημα από την <i>Παλατινή Ανθολογία</i>	356

4. ΕΝ ΕΙΔΕΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Peter Singer, <i>Αντιμετωπίζοντας τα ζώα με ηθική</i>	357
---	-----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Άννα Α. Λυδάκη

Συνηγορία των ζώων

Στη βραβευμένη κορεάτικη ταινία του Κιμ-Κι-Ντουκ *Άνοιξη, καλοκαίρι, φθινόπωρο, χειμώνας και... άνοιξη* (2003) το μικρό παιδί παίζοντας δένει από μια πέτρα πάνω σ' ένα ψάρι, ένα βάτραχο κι ένα φίδι. Ο δάσκαλός του το βλέπει και όταν κοιμάται ο μικρός, του δένει στην πλάτη μια βαριά πέτρα. Ξυπνώντας ο νεαρός μαθητευόμενος και διαπιστώνοντας πόσο δύσκολο είναι να κινηθεί με την πέτρα στη ράχη, ρωτάει το γιατί. Ο μοναχός του λέει πως αν δεν βρει τα ζώα να τα ελευθερώσει, η πέτρα θα μείνει για πάντα στην καρδιά του. Ο μικρός στην ταινία με το ασήκωτο βάρος στην πλάτη αντιλαμβάνεται το άδικο που έχει διαπράξει, παίρνει το σκληρό μάθημά του και καταλαβαίνει πως ό,τι κάνει εις βάρος των ζώων γίνεται βάρος στην καρδιά και στη ζωή.

Τα ζώα δεν μπορούν να μιλήσουν, να διεκδικήσουν, ν' απαιτήσουν μια καλύτερη μεταχείριση, και γι' αυτό κατά τη διάρκεια της ιστορίας του ανθρώπου αντιμετωπίζονται με διάφορους τρόπους. Άλλοτε με συμπάθεια και αγάπη, άλλοτε με φόβο και δέος, άλλοτε με αδιαφορία ή σκληρότητα. Σίγουρα όμως από την εποχή των Φώτων, τον 17ο αιώνα, τα πράγματα για τα ζώα και τη φύση γενικότερα χειροτερεύουν. Τότε, ταυτόχρονα με τις επιστημονικές ανακαλύψεις, συντελείται και

«η πλέον θεμελιώδης τραγωδία του πνεύματος στη διαδικασία του πολιτισμού εν γένει ίσως», γράφει ο G. Simmel,¹ και αυτό «είναι το γεγονός ότι το μέρος ενός όλου, ο άνθρωπος, μετατρέπεται σε αυτόνομο όλον, αποσπώμενο από το πρώτο και αξιώνοντας απέναντί του ένα δικό του δίκαιο...» Αναφερόμενοι στην ίδια εποχή, οι M. Horkheimer και T. W. Adorno² παραλληλίζουν την απομάγευση και την υποδούλωση της φύσης με την κυριαρχία του ανθρώπου από τον άνθρωπο και την καταπίεση της γυναίκας από τον άνδρα, σημειώνοντας επίσης: «Η κατοχή του Λόγου διέπει τη φανερά ιστορία και τα άλογα πλάσματα τον υπέστησαν. Ακόμη και το πιο ισχυρό ζώο είναι άπειρα αδύναμο...»

Το ανθρώπινο «δίκαιο» βασίστηκε εντέλει στην ιεράρχηση των ειδών, στην ανωτερότητα του λευκού έναντι του έγχρωμου (ρατσισμός), στην κατωτερότητα της γυναίκας (σεξισμός), στις διακρίσεις εις βάρος των διαφορετικών, των ξένων κ.λπ. και, βέβαια, στον υποβιβασμό και στην εκμετάλλευση των ζώων, που θεωρήθηκαν όντα χωρίς ψυχή και συνείδηση, ανίκανα να αισθανθούν και να συναισθανθούν. Ωστόσο, τα ζώα δεν είναι κατώτερα όντα. Αισθάνονται, πονούν, αγαπούν, αντιλαμβάνονται, κρίνουν, θυμούνται, έχουν συνείδηση, έχουν ικανότητες που δεν έχουμε, έχουν δικαιώματα. Ζώα άγρια που ο «πολιτισμός» τα διώχνει από τους χώρους τους, ζώα κατοικίδια που μας υπηρετούν ως σύντροφοι, ζώα παραγωγικά που εκτρέφονται σε άθλιες συνθήκες για τροφή και ένδυση, ζώα που βασανίζονται στα εργαστήρια και ταλαιπωρούνται στο τσίρκο, ζώα που κακοποιούνται και σκοτώνονται άνευ λόγου, ζώα έγκλειστα σε μπαλκόνια και ταρατσες, ζώα εγκαταλελειμμένα, ζώα και φυτά που καίγονται μέσα σε φλόγες που ανάβουν ανενδοίαστοι, κήτη που το αίμα τους βάφει κόκκινες τις θάλασσες, που-

1. G. Simmel, *Περιπλάνηση στη νεωτερικότητα* (μετ. Γ. Σαγκριώτης & Όλγα Σταθάτου, επίμετρο J. Habermas, επιμ. Σ. Γάγγας και Κ.Θ. Καλφόπουλος) Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σελ. 179.

2. Μαξ Χορκχάιμερ και Τ. Β. Αντόρνο, *Διαλεκτική του Διαφωτισμού* (μετ. Λ. Αναγνώστου, επίμετρο Κ. Ψυχοπαίδης, επιμ. Γ. Κουζέλης) Νήσος, Αθήνα 1996, σελ. 391.

λιά που σφαίρες σταματούν απότομα το πέταγμά τους, είναι όλα *Γήινα*, όπως αναφέρεται και στο ομότιτλο εξαιρετικό φιλμ του Shaun Monson *Earthlings*.³ Όλα είναι όντα που κατοικούν στη Γη, συνυπάρχοντας με το ανθρώπινο είδος εντός της φύσης και κανείς δεν έχει το δικαίωμα να θεωρεί εαυτόν κυρίαρχο του κόσμου. Το «δίκαιο» που αναχωρεί από τη θέση ότι ο άνθρωπος είναι το ανώτερο ον είναι *άδικο*.

Όμως και ο απλός οίκτος προς τα ζώα είναι άνευ αξίας. Εκείνο που οφείλουμε να κάνουμε είναι να προσπαθήσουμε ν' αναπτύξουμε μια εν-παθητική σχέση μαζί τους, ν' αντιληφθούμε τα δεινά που υφίστανται, να τ' αγαπήσουμε όπως «αγαπάει ο έξυπνος τον αθώο, ο δυνατός τον ευάλωτο...»⁴ και *κυρίως* ν' αναλάβουμε δράση υπέρ τους. Υπέρ των όντων που επί σειρά ετών ήταν αποδέκτες μιας απαράδεκτης, ανήθικης, απάνθρωπης συμπεριφοράς εκ μέρους εκείνου που υπερηφανεύεται πως είναι κάτοχος της αλήθειας και της γνώσης.

Αυτός είναι και ο στόχος του παρόντος τόμου: να διατυπωθεί δημόσια μια συνηγορία των ζώων εκφρασμένη από επιστήμονες και λογοτέχνες, ανθρώπους των γραμμάτων και των τεχνών, που γράφουν με λογική και συναίσθημα και με την πεποίθηση ότι πρέπει να ξημερώσουν καλύτερες μέρες για τα αδικημένα όντα του πλανήτη. Είναι ένα βιβλίο στρατευμένο, όμως αυτό δεν αναιρεί τίποτε από την εγκυρότητα των επιχειρημάτων υπέρ των ζώων. Λέγεται πως η επιστήμη οφείλει να διαχωρίζει τη λογική από το συναίσθημα, όμως δεν πιστεύουμε ότι η ασυγκινησία προάγει την ορθολογικότητα. Η θυμική διάθεση στην οποία βρισκόμαστε ορίζει τον τρόπο θέασης των πραγμάτων, όσο και αν θέλουμε να πιστεύουμε πως είμαστε «αντικειμενικοί». Παρά ταύτα, γράφοντας για τα ζώα, προσπαθήσαμε να ελέγξουμε το συναίσθημα, τη θετική συγκινησιακή κατάσταση απέναντί τους και με λογικά επιχειρήματα να καταδείξουμε το ανήθικο της εκμετάλ-

3. <http://vodpod.com/watch/1360118-earthlings-greek-subtitles>

4. Monson, ό.π.

λευσής τους και των βιαιοπραγιών εναντίον τους. Παράλληλα, με λογοτεχνικό τρόπο καταγράφονται εμπειρίες και η παρουσία των ζώων στα έργα του ανθρώπου.

Ο τόμος περιέχει μια ποικιλία θεμάτων, καθώς μέλη της Ακαδημίας Αθηνών και Έλληνες και ξένοι πανεπιστημιακοί, πρωτοπόροι του κινήματος για τα δικαιώματα των ζώων, δέχτηκαν πρόθυμα να συνεργαστούν μαζί μας στέλνοντας κείμενά τους, ενώ σημαντικοί σύγχρονοι λογοτέχνες και γνωστοί δημοσιογράφοι συμμετέχουν στον τόμο με λογοτεχνικά κείμενα.

Το βιβλίο αποτελείται από τρία μέρη. Στο πρώτο, *Εικόνες ζωής*, εμπειριούνται πέντε κεφάλαια. Στα δύο πρώτα («Στους δρόμους της πόλης», «Οι σύντροφοι»), οι συγγραφείς αφηγούνται προσωπικές εμπειρίες και σκέψεις τους για τα ζώα και εκθέτουν τις απόψεις τους σχετικά με την αντιμετώπισή τους. Στο τρίτο κεφάλαιο αυτού του μέρους («Οι θεραπευτές») καταγράφεται η συνεισφορά των ζώων –συναισθηματική και πρακτική– σε δύσκολες καταστάσεις σχετικά με την υγεία του ανθρώπου. Το επόμενο κεφάλαιο («Στη γη, στο νερό, στον αέρα...») εμπεριέχει κείμενα για την άγρια πανίδα, η οποία κινδυνεύει να εξαφανιστεί, αναφέρονται οι λόγοι για τους οποίους οφείλουμε να την προστατεύουμε και περιγράφονται στη συνέχεια εμπειρίες από τη «συνάντηση», τότε που το ανθρώπινο βλέμμα διασταυρώνεται μ' εκείνο του ζώου. Στο κεφάλαιο «Ο εγκλεισμός» καταγγέλλεται η απάνθρωπη μεταχείριση των ζώων στο τσίρκο, στους ζωολογικούς κήπους, στα εργαστήρια πειραμάτων και στους τόπους εκτροφής τους για εκμετάλλευση.

Στο δεύτερο μέρος, *Δημιουργίες*, σχολιάζεται η παρουσία των ζώων στην τέχνη, λαϊκή και αστική. Το πρώτο κεφάλαιο («Λαϊκά δρώμενα, μύθοι και παραμύθια») έχει κείμενα για τις μεταμφιέσεις ανθρώπων σε ζώα και τις μιμήσεις σε λαϊκά δρώμενα και τελετουργίες, για την αλληγορική παρουσία των ζώων στους μύθους, στις παραδόσεις και στα μαγικά παραμύθια και για τον συμβολισμό τους. Στο δεύτερο κεφάλαιο («Τέχνης έργα και... τεχνολογίας») τα ζώα εμφανίζονται δυναμικά στη ζωγραφική, στη λογοτεχνία, στον κινηματογράφο, στα κόμικς και στον κυβερνοχώρο.

Στο τρίτο μέρος, *Προς μια νέα ηθική*, κατατίθενται απόψεις και αναλύονται θέματα ηθικής. Στο πρώτο κεφάλαιο («Εκ της γης πάντα τα ζώα») παρουσιάζεται η θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, εκτίθενται σκέψεις για τη ζωή με τα ζώα, εξιστορούνται θρησκευτικές λαϊκές δοξασίες, ομολογείται η θλίψη του ανθρώπου για την απομάκρυνση από τη φύση και διαφαίνεται ο διακαής πόθος επιστροφής σ' αυτή. Στο δεύτερο και τρίτο κεφάλαιο («Τα δικαιώματα των ζώων», «Βάζοντας τέλος στην εκμετάλλευση υποκειμένων-μιας-ζωής») Έλληνες και ξένοι πανεπιστημιακοί αναφέρονται τεκμηριωμένα σε ζητήματα ηθικής και δικαιωμάτων των ζώων, στη χωρίς λογικό έρεισμα διάκριση των ειδών (σπισισμός – ειδισμός), στη συμπόνια με την οποία θα έπρεπε να αντιμετωπίζουμε όλα τα όντα. Ακόμη, σχολιάζουν τρόπους επανένταξης των ζώων στο φυσικό τους περιβάλλον και εκφράζουν τις απόψεις τους για τη δυσανεξία μιας κοινωνίας η οποία εις μάτην πίστεψε ότι οι εξελίξεις στην επιστήμη και την τεχνολογία –που οπωσδήποτε καλυτέρευσαν τη ζωή μας– θα έφερναν και την ευημερία.

Τα κεφάλαια κλείνουν με ποιήματα και λογοτεχνικά κείμενα (από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας), από όπου με ευαισθησία και ενσυναίσθηση αναδύονται ο σεβασμός και η αγάπη προς τα ζώα.

Το βιβλίο απευθύνεται σε όλους: σ' επιστήμονες ειδικευμένους σε ζητήματα περιβαλλοντικής ηθικής, στο ευρύ κοινό που αναζητά απαντήσεις σε τέτοιου είδους ζητήματα, σ' εκείνους που ακόμη αντιμετωπίζουν διστακτικά τα ζώα, σ' εκείνους που τ' αγαπούν «από μακριά», σ' εκείνους που ζουν μαζί τους και τα φροντίζουν. Ταυτόχρονα, η δυναμική παρουσία πολλών από τους πιο σημαντικούς σύγχρονους πεζογράφους και ποιητές, οι οποίοι καταθέτουν τις σκέψεις και τις εμπειρίες τους κοντά στα ζώα, δίνει λογοτεχνική χροιά στο βιβλίο, συνεπικουρώντας στον διττό στόχο του εγχειρήματος: 1) Να παρουσιάσει τα δικαιώματα των ζώων και να πείσει ότι η καταπίεση, η κακοποίηση και η εκμετάλλευσή τους πρέπει να σταματήσουν και ότι η διάκριση των ειδών είναι αδικαιολόγητη και ανήθικη και 2) Να είναι ένα ανάγνωσμα που προσφέρει γνώση και ευχαρίστηση συγχρόνως.

Τέλος, ν' αναφέρουμε ότι η ιδέα για τη δημιουργία του παρόντος τόμου γεννήθηκε μετά τη δημοσίευση του σχετικού αφιερώματος στο *Βήμα* /*Ιδεών* τον Αύγουστο του 2010. Η θετική ανταπόκριση γνωστών και αγνώστων ώθησε τον Γιάννη Μπασκόζο κι εμένα να προχωρήσουμε παράπερα με τη συνεργασία σπουδαίων ανθρώπων, τους οποίους ευχαριστούμε θερμά για την ευαισθησία και τις γνώσεις που κατέθεσαν στα κείμενά τους. «Ευχαριστώ» οφείλουμε στους ομότιμους καθηγητές Μιχάλη Γ. Μερακλή του Πανεπιστημίου Αθηνών και Θ. Π. Τάσιο του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου για τις εποικοδομητικές συζητήσεις κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας του τόμου. Ο εκδότης θάναος Ψυχογιός, εξαιρετικά φιλόζωος ο ίδιος, αγκάλιασε αμέσως την προσπάθειά μας και τον ευχαριστούμε γι' αυτό. Να ευχαριστήσουμε, ακόμη, θερμά την Αγγέλα Σωτηρίου, υπεύθυνη του εκδοτικού τμήματος των Εκδόσεων «Ψυχογιός» και την επιμελήτρια Μαρία Μπανούση για την εξαιρετική συνεργασία, καθώς και τη Χρυσούλα Μπουκουβάλα και τη Ραλλού Ρουχωτά. Ευχαριστούμε, επίσης, τη Θεοδώρα Δαρβίρη για την αφιλοκερδή προσφορά της και τον Χρήστο Τζοβάρια για τη βοήθειά του.

Όλοι εμείς που δηλώσαμε «παρών» στη δημιουργία αυτού του τόμου –και είμαστε σίγουροι ότι υπάρχουν και πάρα πολλοί άλλοι– *αγαπάμε τα ζώα, δηλαδή τη ζωή*, όπως υποστηρίζει ο φίλος Γιώργος Ρούσης. Πιστεύουμε ότι είναι καιρός να βάλουμε ένα τέλος στην οίηση που χαρακτηρίζει το ανθρώπινο είδος. Ο λογοκεντρικός/εργαλειακός τρόπος ύπαρξής μας με τις διανοητικές αναλύσεις πρέπει να εμπλουτιστεί με στοιχεία αναστοχασμού – όχι μόνο ατομικού, αλλά και σε σχέση με τα υπόλοιπα όντα. Η νοσταλγία της χαμένης ενότητας, η καταστροφή του συνεχούς της ύπαρξης και η απώλεια της «φωνής» των ζώων και της φύσης, σε συνειδητό ή ασυνείδητο επίπεδο, ταλανίζουν κι εμάς τους ίδιους· γίνονται «πέτρα», όμοια μ' εκείνη στη ράχη του αγοριού, και πληρώνουμε ακριβά την *ύβρι* που διαπράττουμε. Και όσο πιο σύνομα το αντιληφθούμε και αλλάξουμε στάση απέναντι σε όλα τα *γήινα* όντα, τόσο το καλύτερο για όλους.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Εικόνες ζωής

1. ΣΤΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Θανάσης Βαλτινός

Ειδύλλιο

Δεν ήταν ακριβώς του δρόμου. Από κάπου πρέπει να το είχε σκάσει. Ήταν καθαρή και υγιής. Το τρίχωμά της γυάλιζε· εξαιρετικά νέα δηλαδή. Ενάμιση-δύο χρόνων.

Διασχίζοντας τη Βασιλίσσης Σοφίας, από Πλουτάρχου προς Ριζάρη, με πήρε από πίσω. Ήταν χαρούμενη. Με προσπερνούσε, με την ουρά ορθωμένη, προχωρούσε τρέχοντας, ξαναγύριζε κοντά μου. Χαρούμενη. Με ακολούθησε έτσι ως τη Βασιλέως Κωνσταντίνου. Την περάσαμε μαζί. Μπήκαμε στην Αντήνορος. Έφυγε πάλι μπροστά. Πάντα τρέχοντας, πάντα με την ουρά ψηλά. Διαδήλωνε με αυτό τον τρόπο την ευφροσύνη της. Ευφροσύνη που ζούσε, που ξαναγύριζε πίσω και με κοίταζε στα μάτια, που μ' εμπιστευόταν.

Στην Αστυδάμαντος σταμάτησα. Έβγαλα τα κλειδιά μου. Είχε φτάσει η ώρα. Εκείνη έπαψε να τρέχει. Ακίνητη. Ήταν μια πρώτη ραγισματιά αμφιβολίας. Είχα ψηλά ένα μεγάλο μπαλκόνι, αυτό ήταν όλο. Να την κάνω τι; Έβαλα το κλειδί στην πόρτα προσπαθώντας να μην την κοιτάξω. Συμπεριφορά δειλού. Δεν τα κατάφερα. Το μάτι μου την αναζήτησε από μόνο του. Πάντα ασάλευτη, με μian αξιοπρέπεια στην ακινησία της με παρακολουθούσε που την έκλεινα έξω.

Μιχάλης Γ. Μερακλής

Οι άνθρωποι και τα ζώα

Αλλοτε, ως την αρχή περίπου του Δεύτερου μεγάλου πολέμου, τα παιδιά των λαϊκότερων συνοικιών είχαν παιχνίδι τους να κυνηγούν στους δρόμους γάτες και αδέσποτα σκυλιά, να τα βασανίζουν και να τα σκοτώνουν με πέτρες, σφεντόνες και μ' οποιοδήποτε άλλο πρόσφορο μέσο και τρόπο. Ο ανεπανάληπτος Μιχαήλ Μητσάκης, ιδιοφυής ηθογράφος της Αθήνας των ύστερων δεκαετιών του 19ου αιώνα, που εκδήλωσε επανειλημμένα στα γραπτά του τα φιλοζωικά αισθήματά του, αποτύπωσε το 1893 στην εφημερίδα *Ακρόπολις* σπαραχτικά το πετροβόλημα και, όταν γεμάτο πληγές και σπασίματα το έβαλαν στο χέρι, τον ανελέητο βασανισμό και τη θανάτωση ενός μικρού γατιού από τέσσερα παιδιά, που «απήλαυναν» το μαρτύριό του «παταγωδώς», μαζί και μ' άλλα παιδιά που έσπευδαν εξίσου ν' απολαύσουν το «θέαμα», κυριευμένα όλα από ασυγκράτητη αγαλλίαση, «υπό γηθοσύνης ακρατήτου». Τα παλαιά παιδιά, χωρίς τ' αναρίθμητα παιχνίδια της βιομηχανικής αγοράς και τις πολλαπλές δυνατότητες ενασχόλησης στη σύγχρονη εποχή, είχαν φαίνεται επινοήσει και το παιχνίδι του βασανισμού των ζώων, που έδινε και μια διέξοδο στο επιθετικό ένστικτο που χαρακτηρίζει (ήδη) την ηλικία τους.

Στους χρόνους (τους πρώτους κυρίως) της γερμανικής κατοχής, μαζί με τους ανθρώπους που πέθαιναν από ασιτία, αναπόφευκτα πέθαναν και τα σπιτικά ζώα. Αυτό συνέτεινε, νομίζω, ώστε να πάψει και

το άγριο εκείνο παιχνίδι των παιδιών, μαζί με το γεγονός ότι μετά τον Πόλεμο, από τη δεκαετία του 1950, άρχισαν να εμφανίζονται στην ελληνική κοινωνία και νέα ήθη. Μέσα σε αυτό το κλίμα, αργότερα πάντως (και περιορισμένα αρχικά), κέρδιζε έδαφος μεταξύ των αστών η ζωοφιλία. Σήμερα έχει λάβει εντυπωσιακήν εξάπλωση. Αρκετές συζητήσεις (διαγωνισμοί ομορφιάς ζώων, ευχέλαια υπέρ υγείας, πολυτελή νεκροταφεία κ. ά.) δεν ακυρώνουν εντούτοις το γεγονός, ότι πολλοί άνθρωποι αγαπούν τα ζώα, είτε από καθαρή φιλοζωική διάθεση είτε υπαρκτικότερα: ευρισκόμενοι «εν ερημία φίλων» προσφέρουν μια τρυφερή ή και δυνατή αγάπη σ' ένα σκυλί ή γατί. Υπάρχουν άνθρωποι που παρηγορήθηκαν πραγματικά μ' αυτή τη σχέση κοινωνίας με τα ζώα. Υπάρχουν βέβαια και οι λογικευόμενοι (όπως πιστεύουν στον αυτοθαυμασμό τους), πολύ κριτικοί απέναντι σε μιαν υπερβολική ζωοφιλία, που την αποδίδουν κάποτε και σε νοητικά σαλεμένους. Μια τέτοια «τρελή» συναντούσα στον δρόμο όπου βρισκόταν ο χώρος της εργασίας μου. Οι «λογικοί» της είχαν πολύ δυσκολέψει το έργο της, την αποστολή που είχε τάξει στον εαυτό της: να σιτίζει τις γάτες της γειτονιάς. Προσπαθούσε να βρει στιγμή κάποιας ησυχίας, οπωσδήποτε ανεπιτήρητης, για να έλθει ν' αποθέσει το φαγητό στις γάτες, που αυτομάτως έτρεχαν κοντά της μόλις εκείνη εμφανιζόταν σιωπηλή, αθόρυβη (παραδόξως και οι γάτες δεν θορυβούσαν!) για να μην πάρουν είδηση οι περίοικοι την «τρελή». Δεν θα την έλεγα τρελή. Ήταν μία από τους «πτωχούς τω πνεύματι», που τους μακάριζε ο Ιησούς – και αυτό δεν είναι λίγο.

Από την άλλη μεριά οφείλω να πω ότι, αν ο σαδισμός έφυγε από τα παιδιά, αυτό δεν σημαίνει ότι έφυγε και από τον κόσμο. Πήγε στους μεγάλους. Σκέπτομαι τα κατ' επανάληψη σκοτωμένα περιστέρια στον Άγνωστο, τα κρεμασμένα πρόσφατα για έναν μαρτυρικό θάνατο σκυλιά, το δελφίνι στο Αιγαίο που το μαχαίρωσαν ή το άλλο που του κόψαν την ουρά. Και τι να πω για τα καθημερινά οικολογικά εγκλήματα, για τ' αμέτρητα πλήθη ψαριών, πουλιών, ζώων που εξολοθρεύτηκαν και αδιάκοπα εξολοθρεύονται.

Ορισμένοι θεωρούν δικαιολογημένη την εξόντωση ζώων. Όπως στην περίπτωση των ψαράδων, που τα δελφίνια καταστρέφουν τα δίχτυα τους. Δεν είναι κακοί οι ψαράδες, κάποτε τους ωθεί η αμείλικτη ανάγκη (και αγωνία) της επιβίωσης. Είναι η ίδια η ζωή που αναγκάζει τους ανθρώπους να φέρονται έτσι, δεν τους επιτρέπει να δημιουργήσουν έναν επίγειο παράδεισο. Παντού, σε όλα, η πολιτική οικονομία επιβάλλει τους αδήριτους νόμους της. Και οι αγρότες (που τους θεωρώ στο βάθος αθωότερους από τους αστούς, όσο τουλάχιστον η αστικοποίηση επιτρέπει ακόμα κάποια διάκριση ανάμεσα στις δύο κατηγορίες πληθυσμού) έσφαζαν και θα σφάζουν πάντα ζώα, για να τρώμε το κρέας τους.

Άλλοτε πάντως ο χωρικός δεν έσφαζε, πιο πολύ θυσιάζε τα ζώα του. Θυσιάζω σημαίνει φονεύω ένα πλάσμα, μιαν ύπαρξη που τη σέβομαι και την αγαπώ. Για παράδειγμα, την Πρωτοχρονιά σε πολλά χωριά, κόβοντας τη βασιλόπιτα, υπολόγιζαν, εκτός από τον Χριστό κ.λπ., και ένα κομμάτι για τα ζώα τους. Αλλά και πίτα ειδικά παρασκευασμένη για τα ζώα ετοιμάζαν. «Μέσα στη δημοκρατία του αγροτικού σπιτιού (αντιγράφω από το βιβλίο του Μέγα για τις *Ελληνικές Γιορτές*) ακόμη και τα ζώα, εκείνα προπάντων που βοηθούν στις δουλειές και, όπως οι χωρικοί λέγουν, τους τρέφουν, έχουν την πρόπουσα θέση». Την παραμονή της Πρωτοχρονιάς στην Κάρπαθο ή στη Σκύρο ζύμωναν την πίτα ή την κουλούρα του βοδιού. Ο γεωργός τη θρυμμάτιζε και με λίγο αλάτι έδινε τα θρύμματα να τα φάνε τα βόδια, «για να είναι καλά». Και το Πάσχα πάλι «μετέδιδαν» το φως της Ανάστασης στα στείρα ζώα (και στα άκαρπα δέντρα), αλλά και «τσουρουφλούσαν» με το αναμμένο κερί «γίδια, πρόβατα, τα βόδια, τα γαϊδούρια, ό,τι έχει κανείς».

Βέβαια μπορεί κάποιος (λογικευόμενος) να πει ότι αυτά είναι ανοησίες, η μόνη αλήθεια είναι ότι ο χωρικός έκανε ό,τι υπαγορεύουν οι ταυτιζόμενοι με την επιβίωσή του κανόνες της οικονομίας: Έσφαζε γίδια και πρόβατα για να τρώει το κρέας και, πρώτιστα, για να πουλάει, για να παίρνει το αναγκαίο χρήμα. Δεν θα είναι πάντως η πρώτη φορά που τις ανοησίες αυτές άλλος θα τις θεωρήσει πίστη στο θαύμα, όπως

θαύμα είναι η δύναμη μιας υπερβατικής οντότητας που μπορεί αυτός που την έχει δεχθεί να τη μεταδώσει και σε κάποιον άλλο. Πέρα όμως από αυτό υπάρχει ακόμα κάτι, που κι έναν ολιγόπιστο ή και ολότελα άπιστο με κάποιαν ευαισθησία μπορεί να τον συγκινήσει. Είναι ο τρόπος με τον οποίο εκδηλώνεται –και επιβεβαιώνεται– η αφοσίωση του χωρικού στα ζώα του, που τον «βοηθούν» και τον «τρέφουν». Η πολιτική οικονομία εξηγεί πολλά πράγματα. Δεν τα εξηγεί όμως όλα.

Ο κόσμος των σκυλιών στην Αθήνα, η μεταχείρισή τους από τους ανθρώπους, τοποθετεί σε άλλη βάση την καθιερωμένη διάκριση των πολιτών σε πλούσιους και φτωχούς. Δεν μπορώ ν' αμφισβητήσω την πραγματικότητα που ορίζουν οι οικονομικοί όροι. Εντούτοις, μέσω της μεταχείρισης των σκύλων αναδεικνύεται και η άλλη πραγματικότητα, που την ορίζει μια ισχυρή ανθρωπιστική διάσταση, η οποία δεν καθυποτάσσεται στους οικονομικούς καθορισμούς κι όπου πλούσιοι είναι φτωχοί και αντίστροφα. Αν είχαν μιλή τα σκυλιά (έχουν βέβαια το έξοχα ομιλητικό βλέμμα τους), θα εκφράζαν τη βαθιά ευγνωμοσύνη τους για τους ανθρώπους εκείνους που τα πήραν στα σπίτια τους και τα λογάριασαν μέλη της οικογένειας. Από την άλλη, ακούω για ευκατάστατους κυρίους που πετούν σκυλιά, όταν τα παιδιά τους βαρεθούν να τα έχουν για παιχνίδι.

Βέβαια ο κόσμος των σκυλιών αντικατοπτρίζει και κάτι από την ωμή πραγματικότητα, την αιώνια ταξική διαίρεση. Βλέπω σαν ανυπεράσπιστες ψυχές τ' αδέσποτα σκυλιά. Και με βλέπουν κι εκείνα που τα βλέπω και με αγγίζει η μελαγχολία. Το βλέμμα του σκύλου του δρόμου θα μπορούσε να έχει πολύ παράπονο, γιατί ο σκύλος είναι ζώο νοήμον και θα πρέπει να συνειδητοποιεί τη σκληρή εγκατάλειψή του. Εντούτοις το βλέμμα του είναι αμνησίκακο. Αλλά και φιλόανθρωπο, γιατί ο σκύλος αγαπάει τον άνθρωπο. Θα έλεγα ότι δεν μπορεί να κάνει χωρίς τη συντροφιά του ανθρώπου. «Έμψυχο και φιλόανθρωπο πλάσμα» χαρακτηρίζει ο Κωστής Παπαγιώργης τον σκύλο στο έξοχο βιβλίο του *Τα γελαστά ζώα*, θυμίζοντας επίσης τους σχετικούς χαρακτηρισμούς του Αριστοτέλη ζώο «φιλητικόν» και «θωπευτικόν».

Είναι συναρπαστική η σταθερή, ανελλιπή παρουσία σκύλων στις διαδηλώσεις των πολιτών (που έχουν πυκνώσει τελευταία). Μολονότι είναι βέβαιο (σίγουρα το ξέρουν) ότι εκεί θα σκάσουν μολότοφ, κρότοι λάμπης, θα ριχτούν δακρυγόνα. Και οι σκύλοι φοβούνται τους κρότους. Παρ' όλα αυτά, αν τους παρατηρήσεις ανάμεσα στους διαδηλωτές, και μάλιστα να πηγαίνουν μπροστά με τους πρώτους πολίτες, τους νιώθεις να τελούν σε κατάσταση ευφροσύνης. Γιατί, θα ξαναπώ, ο σκύλος αγαπάει τον άνθρωπο (ίσως μάλιστα περισσότερο απ' όσο άνθρωπος αγαπάει άνθρωπο), όταν μάλιστα αισθανθεί κι εκείνου την αγάπη. Στην οδό Σταδίου, σχεδόν έξω από τον Βασιλόπουλο, έβλεπα μέχρι πρότινος έναν άνδρα καθιστό κάτω στο πεζοδρόμιο να προσδοκά σιωπηλός την ελεημοσύνη των περαστικών. Και δίπλα του ένα, απόλυτα σιωπηλό κι αυτό, αδύνατο σκυλάκι, μνημείο εγκατέστησης και αφοσίωσης. Όλη η εσωτερική του διάθεση ήταν συγκεντρωμένη στο βλέμμα του. Η «τρελή» της οδού Τηλεμάχου, το σκυλάκι της οδού Σταδίου είναι από τα πλάσματα εκείνα χάρη στα οποία αποκτά και κάποιο ηθικό νόημα το να υπάρχει ο ασυνάρτητος και τρομερός κόσμος μας.

Είναι γνωστό ότι η φιλοζωική συμπεριφορά και ιδεολογία δέχεται κριτική. Ήδη ο Πλούταρχος, στον βίο του Περικλή, επιτιμά όσους σπαταλούν στα ζώα τη στοργή και την αγάπη τους, που υπάρχει έμφυτα μέσα μας και χρέος μας είναι να την προσφέρουμε στους ανθρώπους. Κι ένας Γερμανός λαογράφος γράφει το 1970 με κάποια υποκρυπτόμενη ειρωνεία: «Η δημιουργία ενός σημαντικού δρόμου προκαλεί τη διαμαρτυρία και την αγωνιστική κινητοποίηση των προστατών των πουλιών. Ο θάνατος ενός σκύλου στο Βερολίνο προξενεί περισσότερη συμπάθεια και ταραχή από τον θάνατο παιδιών στο Βιετνάμ. Ο ερχομός των πελαργών αποτελεί πρώτη είδηση. Μοναχική γυναίκα συντηρεί 15 γάτες σ' ένα διαμέρισμα δύο δωματίων. Υπάρχει ημέρα προς τιμήν του αλόγου, η προστασία των ζώων δηλώνεται ως υπόθεση καρδιάς».

Αλλά από νωρίς υπήρξε και ο αντίλογος. Έξοχες φιλοζωικές σελί-

δες συναντά κάποιος στο έργο του Πλούταρχου *Πότερα των ζώων φρονιμώτερα τα χερσαία ή τα ένυδρα*. Μνημονεύω, ακόμη, το έργο του Αιλιανού *Περί ζώων ιδιότητος*, μια συλλογή ιστοριών, όπως σημείωνα και κάπου αλλού, για τα ζώα, των οποίων οι «ψυχικές ιδιότητες και η όλη συμπεριφορά θεωρούνται άξιες προβολής και παραδειγματισμού για τον άνθρωπο, που έχει προχωρήσει, με την πρόοδο του πολιτισμού του, στη διαστροφή της φυσικότητάς του· η Φύση, η άμεση και αυθόρμητη αλήθεια και ηθική της Φύσης, διασώζεται μόνο στα ζώα...»

Κώστας Μαυρουδής

Η αθανασία των σκύλων

[Οκτώ σύντομες αφηγήσεις]

1. Στο ντοκιμαντέρ *Η χώρα της σιωπής και του σκότους* (Βέρνερ Χέρτζογκ, 1971) υπάρχει μια σκηνή, όπου οι τρόφιμοι κάποιου ιδρύματος τυφλών και κωφαλάλων πετούν πάνω από τις Άλπεις. Ένας συνοδός περιγράφει την εικόνα των λευκών κορυφών χρησιμοποιώντας το τυφλό αλφάβητο (σημεία-αγγίγματα στην παλάμη). Ο καθένας μεταδίδει γοητευμένος το τοπίο στον διπλανό του με τον ίδιο τρόπο. Το θυμήθηκα ένα πολύ ζεστό μεσημέρι στο κέντρο του Ρίμινι, στον δρόμο που οδηγεί από την πλατεία των Τριών Μαρτύρων στην Αψίδα του Αυγούστου. Δέκα νέοι, τυφλοί και των δύο φύλων, περπατούσαν πίσω μου. Ήταν πιθανόν εκπαιδευτικός περίπατος, γιατί άκουσα να ζητούν από κάποιον να περιγράψει εκείνο που βρισκόταν μπροστά του. Σταμάτησε σ' ένα κυρτό, με πλούσια διακόσμηση, κιγκλίδωμα παραθύρου και άρχισε να μιλά για τα σχήματα που αναγνώριζε. Είχε συναντήσει κι άλλη φορά, είπε, τόσο κομψά μοτίβα. Από τη συντροφιά του αντικρινού καφέ αποσπάστηκε ένας σκύλος και τον πλησίασε. Άρχισε να μυρίζει τα παπούτσια και το παντελόνι του. Ο τυφλός περιεργαζόταν ακόμα τα σιδερένια σχήματα, όταν όμως κατάλαβε τον επισκέπτη, έσκυψε και τον χάιδεψε από το κεφάλι μέχρι την ουρά, που κουνιόταν φιλικά. «Ένα κανελί λαμπραντόρ!» δήλωσε χωρίς ίχνος αμφιβολίας. Δεν απευθυνόταν τόσο στους άλλους, όσο στην αδια-

κρισία του κατασκόπου, που είχε μείνει άναυδος. «Πώς σου φαίνεται, περιέργε», σαν να του έλεγε, «που το άτυπο μάτι της αφής έχει την ίδια βεβαιότητα με την όρασή σου;»

2. Εκλογές του 1953. Η ήττα της κυβερνήσεως του Κέντρου και η άνοδος στην εξουσία, με τεράστια πλειοψηφία εδρών, του Αλέξανδρου Παπάγου. Άκουγα για την προεκλογική συγκέντρωση του Πλαστήρα. Ούτε ένας ακροατής, μου έλεγαν, δεν απασχολούσε τα χέρια του με κομπολόι. Κυρίως, όμως, πουθενά στην πλατεία δεν εμφανίστηκε (ήταν αδιανόητο να κινηθεί σε τόσο πυκνό πλήθος) έστω κι ένας σκύλος, παρουσία ανυπερθέτως ανιχνεύσιμη στα πολυπρόσωπα δημόσια γεγονότα. Η παρατήρηση είναι καίρια. Ακόμα και στις εικόνες του 1919 (με την ενθουσιώδη υποδοχή των Ελλήνων στρατιωτών στη Σμύρνη), όπως άλλωστε και στην καταγεγραμμένη μαρτυρία με τη γρήγορη κίνηση (1913), όταν ο στρατός μας μπαίνει στα Ιωάννινα, εμφανίζεται ένας μοναχικός σκύλος πλάι σε μια φάλαγγα στρατιωτών που παρελαύνει στην κατακτημένη πόλη. Το ίδιο συμβαίνει τη στιγμή που ο Χασάν Ταξίν Αγάς, ένα χρόνο πριν, παραδίδει στον βασιλέα Κωνσταντίνο τη Θεσσαλονίκη. Το Δεκέμβριο του 1944, σε μία από τις ελάχιστες κινηματογραφημένες οδομαχίες της Αθήνας, έχει περάσει στο κάδρο κάποιος σκύλος που μόλις προλαβαίνεις να δεις. Στον τεράστιο πίνακα του Πέτερ φον Χες *Η άφιξη του Όθωνα στο Ναύπλιο* (1835, «Νέα Πινακοθήκη» του Μονάχου), ο λαός υποδέχεται μ' ενθουσιασμό τον νεαρό βασιλιά. Το έργο ξεχειλίζει από πρόσωπα, έφιππους και πεζούς, που τρέχουν με πυρετώδη ενθουσιασμό. Πίσω τους διακρίνεται το Μπούρτζι και η θάλασσα, γεμάτη από ιστιοφόρα που κανονιοβολούν. Στη δεξιά άκρη της συνθέσεως, ένα μελί Greyhound με μυτερή μουσούδα (ράτσα που ξέρουμε από τις εικόνες των ευγενών) τρέχει παράλληλα με το πλήθος. *Η άφιξη του Όθωνα στην Αθήνα* (του ίδιου ζωγράφου) είναι μια εκτεταμένη τοιχογραφία πλήθους, που βρίσκεται συγκεντρωμένο μπροστά στον ναό του Ηφαίστου. Ξεχειλίζει από εντυπωσιακές ηθογραφι-

κές λεπτομέρειες. Φέσια και ημίψηλα, μαύροι υπηρέτες, κασίκες και ναργιλέδες, έφιπποι φουστανελοφόροι με φόντο τον Παρθενώνα. Στο πρώτο πλάνο του πίνακα, ένας μεγαλόσωμος σκύλος με μικρά όρθια αυτιά και τη γλώσσα έξω κοιτάζει τ' άλογα, τον βασιλιά και την εντυπωσιακή συνοδεία. Όμως και σε πόλεις με πειθαρχημένη ζωή, οι σκύλοι συχνά έχουν διασχίσει με τον ίδιο τρόπο τα γεγονότα. Στο Παρίσι, σ' επίκαιρα της εταιρείας «Pathé» (1927), ένας περιφερόμενος, κοντότριχος σκύλος, μυρίζοντας το λιθόστρωτο, πλησίασε τον θρυλικό αεροπόρο Τσαρλς Λίντμπεργκ που μόλις είχε διασχίσει τον Ατλαντικό. Μιλούσε σε μια ομάδα δημοσιογράφων, στην είσοδο του ξενοδοχείου του, στην Place Vendome. Στις 5 Μαρτίου του 1946, ο Ουίνστον Τσόρτσιλ επισκέφτηκε το Φούλτον του Μιζούρι, όπου εκφώνησε (Westminster College) τον περίφημο λόγο με την αναφορά στο «Σιδηρούν Παραπέτασμα». Ανάμεσα στη μεγαλειώδη πομπή που δημιουργήθηκε μετά την άφιξή του διακρίνεται ένας μαύρος, αδύνατος σκύλος, που περνά βιαστικά από το ένα πεζοδρόμιο στο άλλο. Ακόμα και στον πίνακα *Κηδεία στην Ορνάν* (1850) του Γκιστάβ Κουρμπέ, ο σκύλος που κοιτάζει με περιέργεια την τελετή μπροστά στον ανοιχτό τάφο είναι ένα από αυτά τα μοναχικά δαιμόνια: ο υπαινιγμός της απόλυτης αμεριμνησίας, που δείχνει η μη σκεπτόμενη φύση για τα ανθρώπινα.

3. Ζώντας αδιάκοπα στην Αθήνα, είδα συχνά το ίδιο πρόσωπο με διαφορετική ηλικία, διαφορετικό ρόλο, και βέβαια σε άλλα συμφραζόμενα. Τον νέο αστυνομικό που συνάντησα το 1972 (είχε συλλάβει δίπλα μου, στον κήπο του Μουσείου, έναν φίλο μου) τον αναγνώρισα τη δεκαετία του '80 στο αστυνομικό τμήμα ενός προαστίου. Δέκα χρόνια αργότερα, με ακριβά ρούχα, τον είδα αρκετές φορές στο καφέ ενός κεντρικού ξενοδοχείου. Συμπέρανα ότι δούλευε πια για τις Πληροφορίες. Το 1990 διασταυρώθηκα μαζί του σε μια προεκλογική συγκέντρωση. Κρατούσε την κομματική σημαioύλα με τον δαυλό. Δεν δυσκολεύτηκα να τον αναγνωρίσω ούτε την επόμενη δεκαετία, μολονότι μια πά-

ρεση του είχε παραμορφώσει κωμικά το στόμα και την έκφραση. Ήταν λίγο πριν από τους Ολυμπιακούς του 2004, στην είσοδο του Βασιλικού Κήπου. Κρατώντας μια σακούλα με τροφές, είχε πλησιάσει πέντε αδέσποτους σκύλους. *Δηλητηριάζει τα αδέσποτα*, σκέφτηκα αμέσως, καθώς είχα ακούσει για ένα σχέδιο απαλλαγής της Αθήνας από τα περιφερόμενα ζώα. Πλησίασα για να δω (και τι θα έκανα άραγε σ' αυτή την περίπτωση;) αν οι σκύλοι θα εμφάνιζαν κάποια αλλαγή στη συμπεριφορά τους ή τα συμπτώματα του μαρτυρίου: αφρό από το στόμα, σπασμούς πόνου, στάσεις σαν εκείνες των αρχαίων σκύλων στα εκμαγεία της Πομπηίας. Έφαγαν με βουλιμία, τον κοίταξαν για λίγο στα μάτια και κάθθηκαν στον κήπο. Τι είχα δει, λοιπόν; Ένα υπηρεσιακό ανοσιούργημα ή μια φιλόστοργη δράση; Η σκηνή ήταν η βάρβαρη συνέχεια όσων ήξερα ή μια ζωόφιλη αφοσίωση που άλλαζε την εικόνα γι' αυτόν και την ιστορία του; Αν ίσχυε το πρώτο, γιατί ο δράστης μου φάνηκε πως έδειξε τρυφερότητα μεταγγίζοντας την τροφή; Αν πάλι τα ανέστια ζώα τον γνώριζαν, για ποιο λόγο έμειναν επιφυλακτικά μαζί του; Κι επειδή βλέπουμε μόνον όταν δίνουμε νόημα σε ό,τι συμβαίνει, ρωτώ ακόμα το παλιό γεγονός: «Τι έγινε πραγματικά; Τι σήμαινε εκείνη η αμφίσημη πράξη, που ήταν σαν να δήλωνε πόσο ανεξικνίαστο είναι κάθε γεγονός και πόσες εκδοχές υπάρχουν για την εικόνα του άλλου;»

4. Κάτι με είχε χαροποιήσει και δεν ήθελα να περάσω σιωπηλός από το μικρό πάρκο. Χωρίς να καθίσω στο παγκάκι, άρχισα προσχηματικά μια συζήτηση με τους δύο ηλικιωμένους άνδρες που ήταν εκεί. Ο ένας κρατούσε τον Ερμή, υπέργηρο γκριφόν, και ο άλλος ένα λευκό κανίς. «Μάλλον δεν θα βρέξει», δήλωσα σταματώντας μπροστά τους. Εκείνος που κρατούσε τον Ερμή με κοίταξε επιφυλακτικός και με κάποια καθυστέρηση μου είπε ότι δεν υπήρχε τέτοια περίπτωση, άκουγε πάντοτε από την προηγουμένη τον καιρό. «Τη δεκαετία του '50, στην Πάτρα», παρενέβη ο κύριος με το κανίς, «ξέραμε πως ο γκριζος ουρανός, που άρχιζε από το βόρειο Ιόνιο κι έφτανε μέχρι την Κυλλήνη,

σήμαινε τουλάχιστον τριήμερη βροχόπτωση». Αποφάσισα να μετατοπίσω τη συζήτηση στο γηραλέο ζώο. «Φαίνεται πολύ ηλικιωμένος», είπα. «Μα βέβαια. Είναι 15 ετών. Βαδίζει δύσκολα, έχει πρόβλημα καρδιάς, βαρηκοΐας και νεφρών. Μένουμε όμως δίπλα», διευκρίνισε ο ηλικιωμένος άνδρας χαϊδεύοντας το κεφάλι του ζώου. «Είναι η μοναδική του μετακίνηση». Δεν του άρεσε η υπερβολή της οδύνης μου, γιατί αμέσως, με ύφος που είχε συγχρόνως μια λογιότητα, πρόσθεσε: «Ο σκύλος είναι αθάνατος, αγαπητέ! Δεν είναι δική μου η σκέψις. Το έχει γράψει ένας Γάλλος συγγραφέας του περασμένου αιώνα. Πεθαίνουν μόνον εκείνοι που το γνωρίζουν». Ο κύριος με το κανίς παρακολουθούσε με θαυμασμό τον φίλο του, που συνέχισε: «Ο Ερμής αγνοεί το τέλος, όπως το δάσος δεν γνωρίζει τίποτε για το πριονιστήριο. Έζησε και πεθαίνει χωρίς να ξέρει ή να νιώθει τι είναι ο χρόνος. Αγνοεί την κίνησή του, τη μεταβολή, τα συμβατικά όρια. Αν το σκεφθείτε, σε λίγο πρόκειται να υποβάλω σε ευθανασία μίαν απολύτως ανύποπτη, δηλαδή μίαν αθάνατη ύπαρξη».

5. Ο σκύλος στα πόδια του εκκλησιαζόμενου, αν και πρόσφατη εικόνα στις δυτικές εκκλησίες, ανατρέχει στη φραγκισκανική παράδοση. Γνωρίζω ωστόσο έναν αρχαιότερο πρόγονό της. Παιδί στην Τήνο, έζησα απέναντι στον καθολικό ναό του Αγίου Νικολάου. Ο ηλικιωμένος εφημέριος, αργοκίνητος και ήρεμος (με στρογγυλά συρμάτινα γυαλιά), είχε αναπόσπαστο συνοδό έναν μαύρο σκύλο με λείο τρίχωμα. Ζώο σπάνιας νοημοσύνης, εκδηλωνόταν με κατορθώματα για τα οποία όλοι έχουμε ακούσει, αλλά σπανίως συναντήσαμε. Μ' ένα σημείωμα κι ένα πάνινο σακούλι στο περιλαίμιο, αγόραζε εφημερίδα, παραλάμβανε από το φαρμακείο ένα κουτί «Καλμόλ» ή μετέφερε μίαν επείγουσα ειδοποίηση. Με το ζώο εκείνο ο ιερέας ήταν δυνάμει ταχυδακτυλουργός και μάγος. Κάποτε, στο κατάμεστο υπαίθριο καφενείο, του είπε δυνατά: «Φέρε μου, Λέων, σε παρακαλώ, τα μαλακά μου παπούτσια. Αυτά με χτυπούν». Τον έστειλε σε μια δύσκολη αποστολή στο πρεσβυτέριο,

στο δωμάτιό του. Συχνά, στη γνωστή στάση ανάπαυσης, ο Λέων κολλημένος από το σαγόνι ως την ουρά στο πάτωμα του ιερού, παρακολουθούσε τη Λειτουργία. Ήταν λατινική τότε. Λίγο αργότερα, ο Ιωάννης ο 23ος, ο δημοφιλέστερος Πάπας στην πρόσφατη Ιστορία (ο επονομαζόμενος «Il Buono»), εισηγήθηκε τη μετάφρασή της στις εθνικές γλώσσες. Ζώντας μακριά τα χρόνια που ακολούθησαν, δεν έμαθα το τέλος των δύο εκείνων υπάρξεων. Ούτε μπορώ να το υποθέσω. Η αναπόληση αφορά μόνον αυτά που γνωρίζουμε: οι υγροί χειμώνες του '60 με τους έρημους δρόμους. Οι μαύρες φιγούρες του σκύλου και του ιερέα κάτω από μian ομπρέλα. Το αρμόνιο και η χορωδία από τον γυναικωνίτη, που, όπως τα πουλιά στην Κιβωτό, ζήτησαν σωτηρία στη μνήμη μου.

6. «Την παραμονή των Χριστουγέννων εορτάζουν τα ζώα». «Πώς εορτάζουν;» ρώτησε η θεία μου (μια παπαδιαμαντική χήρα, αφοσιωμένη στο άναμμα καντηλιών σε μακρινά εξωκκλήσια). Είχαμε εκδράμει σε μian εξοχή γι' αυτό τον σκοπό, το απόγευμα της 24ης Δεκεμβρίου του 1957. Ανάψαμε μ' ευλάβεια τα τέσσερα καντήλια στο ναΐδριο της Αγίας Κυριακής, ψάλλαμε το «Την γέννησίν σου Χριστέ» κι επιστρέψαμε ευτυχισμένοι. Η άποψη για την ημέρα που πρέπει να τιμώνται τα ζώα ανήκε σε μian ηλικιωμένη γυναίκα, καθολική στο δόγμα, που συναντήσαμε επιστρέφοντας, με πέντε αδέσποτους σκύλους να την ακολουθούν. Ήταν γνωστή. Μια απλοϊκή καρδιά, που είχε αφιερώσει απόλυτα τη ζωή της στα τετράποδα. Περπατούσε δύσκολα εξαιτίας του όγκου της, μιλούσε με τη βαριά προφορά των χωριών και ζούσε καθαρίζοντας σχολεία, σπίτια και δημόσια κτίρια. Κάθε πρωί έσερνε πίσω της μια λεγεώνα πεινασμένους σκύλους, και είναι βέβαιο ότι για χάρη τους (ή εξαιτίας τους) έμεινε μόνη στη ζωή. Συνέχισε: «Σαν σήμερα τα ζώα ζέσταναν με το χνότο τους τη φάτνη και πρέπει να το ανταποδίδουμε». Δεν είχα ακούσει πουθενά την ιδέα της ανταμοιβής. Ούτε την έμφαση στον θερμαντικό ρόλο των τετραπόδων της φάτνης. Πολύ αργότερα, δηλαδή τώρα, απέναντι σε Γεννήσεις φτιαγμένες από σπουδαίους

ζωγράφους (αλλά και υποδεέστερες σε καλλιτεχνική σημασία), ανατρέχω πάντα στη σύντομη συνάντηση εκείνης της παραμονής, στην ανακοίνωση της άτυπης επετείου που μας είχε ανακοινώσει η γυναίκα με τους σκύλους. Αν έγραφα γι' αυτήν σε αιώνες που επέτρεπαν ηχηρούς συμβολισμούς, θα μπορούσα να την εγκαταστήσω σ' ένα απόλυτα οικείο και φιλικό σκηνικό, σαν εκείνο που έφτιαξε ο Πορφύρας στο ποίημα για τον Παπαδιαμάντη. Συντροφιά με την απειρία των ζώων της. Σε μιαν ανενόχλητη διάρκεια, που είναι το αδύνατο αίτημα όλων των αφοσιώσεων.

7. Στη *Βιριδιάνα*, εκτός από τη χαώδη ψυχογραφία των μπουνιουελικών ηρώων, δεν περνά απαρατήρητο το περιστατικό μιας σύντομης σκηνής. Ο δον Χάιμε, ο χήρος θείος της δόκιμης μοναχής Βιριδιάνας, μόλις έχει αυτοκτονήσει. Ο γοπτευτικός γιος του Χόρχε επισκέπτεται το μεγάλο αγρόκτημα που κληρονομεί. Λίγες μέρες μετά την άφιξή του τον βλέπουμε να περπατά σ' έναν χωματόδρομο, κοντά στο κτήμα. Ένα κάρο σταματά και αφήνει κάποιον ταξιδιώτη. Στον άξονα των τροχών είναι δεμένος ένας σκύλος που ακολουθεί αναγκαστικά. Ο Χόρχε ενοχλείται από την εικόνα και αγοράζει τον σκύλο. Τον βλέπουμε να βαδίζει κρατώντας τον από το σχοινί, ενώ από την αντίθετη κατεύθυνση πλησιάζει ένα άλλο κάρο που σέρνει, δεμένο από το ίδιο σημείο, έναν σκύλο. Η απογευματινή προβολή στην «Αλκυονίδα» είχε τελειώσει. Ακολουθούσε συζήτηση (συνηθισμένο γεγονός την εποχή της δικτατορίας) ανάμεσα στον μαρξιστή κριτικό του *Σύγχρονου κινηματογράφου* και στο νεανικό κοινό της εποχής, αφοσιωμένο στο σινεμά και στις ιδέες. «Προσέξτε», είπε ο κριτικός. «Η απελευθέρωση ενός σκύλου, όπως βλέπουμε, στην ουσία δεν προσφέρει τίποτε. Αμέσως εμφανίζεται ένας άλλος, πανομοιότυπα δεμένος. Η λύση, καταλαβαίνουμε, αν δεν είναι συλλογική, έχει ελάχιστη σημασία. Η ευεργεσία, μας λέει ο Μπουνιουέλ, είναι μάταιη φιλανθρωπία». Όταν, μετά από πολλά χρόνια (1994), παίχτηκε *Η λίστα του Σίντλερ*, ο μαρξιστής κριτικός δεν ζούσε πια. Οι κινηματογράφοι της δικτατορίας μετέφεραν μόνο σαν

ανάμνηση την αποστολική σημασία τους. Η εποχή, τα οράματα και όλα στον κόσμο είχαν αλλάξει. Στο τέλος της ταινίας του Σπίλμπεργκ, ένας Εβραίος που είχε σωθεί χάρις στον βιομήχανο Σίντλερ του απηύθυνε μ' ευγνωμοσύνη μια φράση από το Ταλμούδ: «Εκείνος που σώζει έναν άνθρωπο είναι σαν να σώζει τον κόσμο όλο». Τώρα, αυτή η άποψη για τον Έναν ακουγόταν πολύ πιο βαθιά και ανθρώπινη. Μας άγγιζε περισσότερο από το έπος και την οικουμενική σωτηρία. Είχαμε ανακαλύψει την ανεκτίμητη σημασία του προσώπου.

8. Ένας Σλοβένος αρχαιολόγος μου είχε διηγηθεί για τα πεσμένα πιάτα που είχε βρει στην κουζίνα ενός αρχαίου σπιτιού. Δεν θυμάμαι σε ποιο νησί της Δαλματίας. «Αποικία της Πάρου», διευκρίνισε η γυναίκα του. «Άρχισε να ρίχνει πάνω σ' ένα χαλί δικά μας πιάτα, μήπως καταλάβει από ποια γωνία και τι ύψος τα αρχαία πήραν τη θέση που είχαν». Θυμήθηκα το περιστατικό στο Μοναστηράκι, καθώς τέσσερα μέτρα κάτω από τα πόδια μου, οι φοιτητές της Αμερικανικής Αρχαιολογικής Σχολής καθάριζαν με χειρουργική προσοχή το έδαφος και κοσκίνιζαν με υπομονή το χώμα. Έμεναν χοντροί σβώλοι και θραύσματα κεραμικών, που ελέγχονταν ή απομακρύνονταν. Ανάμεσα στα πρόσωπα εκείνα, έφτασαν και άρχισαν να περιφέρονται τρεις αδέσποτοι ημίαιμοι. Πέρασαν αργά τις τάφρους, είδαν τον χώρο, τις μικροσκοπικές σκαπάνες, τις χειράμαξες, αναποφάσιστοι αν πρέπει να καταλήξουν στη σκιά των αρχαίων τοίχων ή κάτω από τις ομπρέλες των αρχαιολόγων. Ήταν κάτοικοι της καθημερινότητας που κατέβηκαν στον παλιό κόσμο, νομίζοντας ότι κι αυτός ανήκει στο τρέχον. Όλα τούς φαίνονταν σύγχρονα και ανιχνεύσιμα. Ακόμα και τ' άγνωστα ονόματα των φοιτητών που διάβασαν με την όσφρηση: Μακ Κάρσον, Μπάρτον, Χάου, Γκαρσία, Κίνγκσλεϊ. Χωρίς παρελθόν και μέριμνα για τον χρόνο, είχαν βρεθεί ανύποπτοι σ' ένα σιωπηλό βάθος που μόλις παραβιαζόταν. Ήταν αδύνατον να το ξεχωρίσουν από τους δρόμους με τα ογκώδη επάλληλα στρώματα των οσμών, την ακατανόητη κίνηση, τη βασανιστική μέριμνα της τροφής.

ΚΩΣΤΑΣ ΑΚΡΙΒΟΣ
ΠΟΠΗ ΑΛΕΒΙΖΑΚΗ
ΘΑΝΑΣΗΣ ΒΑΛΤΙΝΟΣ
ΜΑΝΩΛΗΣ Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ
STEVE BEST
ΚΟΣΜΑΣ ΒΙΔΟΣ
ΜΑΡΙΑ ΓΑΝΩΤΗ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ
ΝΙΚΟΛΕΤΤΑ ΓΙΑΝΤΣΗ
ΝΙΚΟΣ ΔΗΜΟΥ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ
DALE JAMIESON
ΓΙΩΡΓΟΣ ΖΑΦΕΙΡΑΤΟΣ
ΜΗΤΡ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ
ΜΑΡΙΑΝΘΗ ΚΑΠΑΛΑΝΟΓΛΟΥ
ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΑΚΗΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΑΛΙΔΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΑΡΟΥΖΑΚΗ
ΟΛΓΑ ΚΗΚΟΥ
ΑΙΛΙΑ ΚΟΝΟΜΑΡΑ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΛΑΜΠΡΕΛΛΗΣ
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΛΟΥΚΑΚΗ
ANNA A. ΛΥΣΑΚΗ
ΚΩΣΤΑΣ ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ
ΧΑΡΙΣ ΜΕΛΕΤΙΑΝΗΣ
ΜΙΧΑΛΗΣ Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ
ΡΟΖΑ ΜΗΝΑΚΟΥΛΗ
ΓΙΑΝΝΗΣ Ν. ΜΠΑΣΚΟΖΟΣ
ΙΩΣΗΦ ΜΠΟΤΕΤΖΑΓΙΑΣ
ΑΙΝΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ
ΕΥΘΥΜΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΛΟΥΚΑΣ ΠΑΠΑΓΩΑΝΝΟΥ
ΕΛΕΝΑ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΑΝΤΩΝΗΣ ΠΑΠΑΡΙΖΟΣ
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΛΑΣΣΑΡΑ
ΝΙΚΟΣ Δ. ΠΛΑΤΗΣ
ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ
TOM REGAN
PETER SINGER
ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΚΑΜΠΑΡΔΩΝΗΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΚΑΡΠΕΛΟΣ
ΜΑΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ
ΘΕΟΔΩΣΗΣ Π. ΤΑΞΙΟΣ
ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΤΡΙΒΙΖΑΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΡΑΝΤΖΕΣΚΑΚΗΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΧΑΛΚΙΑ
ΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ
ΜΑΡΙΑ ΧΟΥΚΗ
ΜΑΡΙΖΑ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΡΟΝΑΣ

Έλληνες και ξένοι πανεπιστημιακοί,
λογοτέχνες και δημοσιογράφοι,
άνθρωποι των γραμμάτων και
των τεχνών καταθέτουν σκέψεις και
απόψεις, αφηγούνται μικρές ιστορίες
και υποστηρίζουν ότι τα ζώα δεν
είναι κατώτερα όντα. Αισθάνονται,
πονούν, αγαπούν, αντιλαμβάνονται,
κρίνουν, θυμούνται, διαθέτουν
συνείδηση, ικανότητες που
δεν έχουμε, έχουν δικαιώματα.
Με λογική και συναίσθημα
σχολιάζεται η σχέση των ζώων με
τον άνθρωπο, η παρουσία τους
στο μύθο και το παραμύθι,
στην τέχνη και την τεχνολογία,
στη θρησκεία και τη φιλοσοφία,
και καταγγέλλεται η σκληρότητα
με την οποία συχνά αντιμετωπίζονται.

Στο βιβλίο αυτό παρουσιάζονται
τεκμηριωμένα και με επιχειρήματα
τα δικαιώματα των ζώων
και τονίζεται ότι είναι καιρός
να βάλουμε ένα τέλος στην οίηση
που χαρακτηρίζει το ανθρώπινο είδος
και στην ανήθικη συμπεριφορά του
απέναντι στα ζώα.

*Τα έσοδα από τις πωλήσεις
του βιβλίου θα διατεθούν
για φιλοζωικούς σκοπούς.*

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.
ΤΑΤΟΙΟΥ 121, 144 52 ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΤΗΛ.: 210 28 04 800 • FAX: 210 28 19 550
www.psichogios.gr • e-mail: info@psychogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧΗΣΗΣ 09260

ΔΙΑΒΑΖΩ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΓΙΑΤΙ ΚΑΘΕ ΒΙΒΛΙΟ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑ ΒΗΜΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΥΤΟΓΝΩΣΙΑ